

ROMAN SŁUPEK SDS

OBECNOŚĆ I ZNACZENIE MYŚLENIA KOMPLEMENTARNEGO WE WSPÓŁCZESNEJ REFLEKSJI TEOLOGICZNEJ

Hans Urs von Balthasar charakteryzując rozwój teologii posoborowej określił jej misję w słowach: „Szanująca się teologia musi dziś mieć ambicję znajdowania wspólnego mianownika dla rozbieżnych aspektów chrześcijańskiej prawdy oraz budowania teoretycznej, a w konsekwencji i praktycznej jedności z wszystkich neutralnych sąsiedztw i przeciwstawieństw na płaszczyźnie teoretycznej i praktycznej. Musi być na tyle przenikliwa, by mogła przewycięzać wszelką bezpłodną dialektykę i zamknąć usta krzykaczom dowodzącym sprzeczności rozmaitych stanowisk (prymatu i kolegalności na przykład)”¹. Innymi słowy prawdę tę wyraża W. Hryniewicz charakteryzując, 40 lat po Soborze, naukę *Vaticanum II*. Zauważa on, że widać w nauczaniu soborowym pewien „antyteletyczny-komplementarny sposób myślenia”. Wyraża się on w zestawianiu ze sobą serii wypowiedzi wzajemnie się dopełniających w interpretacji takich choćby, jak: Kościół powszechny i prawdziwie Kościół lokalny, zbawcza konieczność Chrystusa i możliwość zbawienia nawet dla ateistów. „Ta umiejętność – zaznacza W. Hryniewicz – jest nam bardzo dzisiaj potrzebna w podejściu do prawdy Ewangelii. Boska prawda dostępna jest ludziom, co najmniej w wielu przypadkach, w antyteletycznej komplementarności i w dwubiegowości wypowiedzi wzajemnie się dopełniających”².

Dr ROMAN SŁUPEK SDS – adiunkt Katedry Teologii Fundamentalnej i Religioologii Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu oraz wykładowca w WSD Salwatorianów w Bagnie koło Wrocławia; adres do korespondencji – e-mail: rs1971@op.pl

¹ *Antyrzymski resentment*. Poznań 2004 s. 53.

² *Wspólna troska o los chrześcijaństwa*. W: *Kościół i dialog*. Red. A. Czaja, L. Górka, V. Kmiecik. Lublin 2005 s. 16.

Powyższe opinie wyraźnie wskazują, że w duchu wierności nauczaniu *Vaticanum II* koniecznością jest rozwijanie myślenia komplementarnego w teologii. Z jakich względów jest to konieczne? Jaki ma wpływ na kształt refleksji teologicznej? Czy rzeczywiście cechą charakterystyczną teologii posoborowej jest obecność myślenia komplementarnego? Odpowiedzi na te pytania zawarte będą w niniejszych rozważaniach. Najpierw udzielona zostanie odpowiedź na pytanie o wpływ myślenia komplementarnego na kształt refleksji teologicznej (I). Następnie podjęta zostanie kwestia jego obecności w posoborowej teologii (II).

I. DROGA KU PEŁNI BOSKIEJ PRAWDY

Zasadniczą przesłanką przemawiającą za odwoływaniem się do zasady komplementarności w teologii jest natura Bożego Objawienia, jego dynamizm oraz jego historyczno-eschatyczny charakter³. Na drodze zgłębiania Bożego Objawienia odwoływanie się do komplementarnych, wzajemnie dopełniających się wypowiedzi przynosi nieocenioną pomoc. Podejmując kwestię wpływu owej zasady na kształt refleksji teologicznej można to zagadnienie ująć dwoiście. Z jednej strony można myślenie komplementarne widzieć jako naturalną konsekwencję i wyraz katolicyzmu. Z drugiej strony może być ono postrzegane także jako swoiste antidotum na niebezpieczeństwo redukcji całego bogactwa tajemnicy wiary do jakiegoś jednego aspektu oraz jako istotny warunek racjonalności argumentacji wewnątrzreligijnej.

1. *Owoc katolicyzmu*

Istotne miejsce komplementarności w refleksji teologicznej wynika z faktu jej powiązania z katolicyzmem. Staje się ona – jak ujmują to P. Schineller – terminem operacyjnym dla określenia pełnej katolicyzmu⁴.

Katolicyzm rozumiany jest tu przede wszystkim w sensie jakościowym, wynikającym z greckiego źródłosłowu *kath'hólon*. Oznacza on bycie określonej części „według całości”, obecność całości w każdej części. W tym aspekcie przymiotnik „katolicki” oznaczał w różnych epokach prawdziwy, autentyczny, ortodoksyjny. Katolicyzm rozumiany jako bycie „według całości”

---

³ Zob. R. S ł u p e k. *Teologiczne przesłanki zastosowania myślenia komplementarnego w teologii*. „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 14:2006 nr 1 s. 207-219.

⁴ Zob. *Inkulturation. Pielgrzymowanie ku katolicyzmu czyli powszechności*. „Znak” 46:1994 nr 472 s. 35.

sprawia, że katolickim może być zarówno Kościół lokalny, jakaś wspólnota czy nawet jednostka. Nie jest sama w sobie całą katolickością, ale nosi w sobie wezwanie katolickie, by jednoczyć się ze wszystkimi wartościami katolickimi na całym świecie. Ma to miejsce wtedy, gdy wyraża w sobie naturę całości⁵. Kościół katolicki tworzy koherentną całość, w której żaden element nie może uważać się za całość oraz ma znaczenie jedynie w relacji do całości (bez niej nie znaczy nic)⁶.

W takim znaczeniu istotną cechą teologii katolickiej będzie myślenie „według całości”, myślenie integrujące, symbiotyczne, scalające i całościowo spoglądające na Boże Objawienie. Myślenie katolickie wymaga współdziałania wszystkich darów, ich wymiany⁷. Katolickiej pełni nie osiąga się na drodze odejmowania, redukcji i szukania najmniejszego wspólnego mianownika, lecz w zjednoczeniu tego, co różne i wielorakie, „na zasadzie komplementarności i prawdziwej wymiany charyzmatów”⁸. Droga ta jest konsekwencją wizji, którą *Vaticanum II* oddaje w słowach: „Dzięki tej katolickości poszczególne części przynoszą innym częściom i całemu Kościołowi właściwe sobie dary, tak iż całość i poszczególne części wzrastają na skutek tej wzajemnej łączności wszystkich oraz dążenia do pełni w jedności” (LG 13). Ma to swój konkretny wyraz chociażby w wielości tradycji liturgicznych Kościoła. *Katechizm Kościoła Katolickiego* (1201) jednoznacznie stwierdzając ich „zdumiewającą komplementarność” naucza, że żadna z nich nie jest zdolna wyczerpać niezgłębione bogactwo misterium Chrystusa. „Gdy Kościoły przeżywały swoje tradycje liturgiczne w komunii wiary i sakramentów, wzbogacały się wzajemnie i wzrastały w wierności wobec Tradycji i wspólnego posłannictwa całego Kościoła”.

Jeśli katolickość rozumiana jest jako bycie „według całości”, to komplementarność, etymologicznie wywodząca się od *com-plere* (napełniać, wypełniać, prowadzić do pełni) wyrażać będzie drogę dochodzenia do owej katolickiej pełni⁹. Nie jest więc przypadkiem, że w myśli teologicznej zasada konwergencji, komplementarności nazywana jest też „zasadą wielokrotne-

---

⁵ Y. C o n g a r. *L'Église, une, sainte, catholique et apostolique*. Paris 1970 s. 56, 149-179.

⁶ C. D a g e n s. *Hierarchia i wspólnota: podstawy władzy w początkach Kościoła*. W: *Kapłaństwo*. Kolekcja Communio. T. 3. Poznań-Warszawa 1988 s. 60-62.

⁷ W. H r y n i e w i c z. *Nasza Pascha z Chrystusem. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej*. T. 2. Lublin 1987 s. 87; t e n ż e. *Pascha Chrystusa w dziejach człowieka i wszechświata. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej*. T. 3. Lublin 1991 s. 36-37.

⁸ W. H r y n i e w i c z. *Paradoksy chrześcijańskiej tożsamości*. „Więź” 23:1981 nr 5 s. 109-110.

⁹ S c h i n e l l e r. *Inkulturacja* s. 35-37.

go i”¹⁰ czy też – jak mocniej wyraża to H. Urs von Balthasar – zasadą „katolickiego «i»”¹¹. Wyraża ona katolicką „logikę inkluzywizmu”¹² która, jak zauważa W. Hryniewicz¹³, objawiła się już choćby na Soborze Chalcedońskim (451 r.), gdy obie serie wypowiedzi z kontrowersji teologicznych połączono w jedno za pomocą spójnika „i”: doskonały w Bóstwie i doskonały w człowieczeństwie, prawdziwy Bóg i prawdziwy człowiek.

Tę zasadę „katolickiego «i»” dobrze oddaje myśl twórcy zasady komplementarności N. Bohra, który twierdził, że przeciwieństwem twierdzenia prawdziwego jest twierdzenie fałszywe, lecz przeciwieństwem prawdy głębokiej może być inna prawda głęboka¹⁴. Katolickość – jak uważa A. Dulles – to połączenie przeciwstawieństw; im bardziej przeciwstawieństwa są oddalone, tym trudniej je połączyć. Jeśli łączą się jednak jako komplementarne, jedność staje się bogatsza¹⁵.

2. *Antidotum na teologiczne monizmy*

Jeśli myślenie komplementarne jest szansą dla pełniejszego ukazania „niezłębionego bogactwa Jezusa Chrystusa” (Ef 3, 8), to w konsekwencji trzeba je widzieć także jako swoiste antidotum na niebezpieczeństwo redukcji całego bogactwa tajemnicy wiary do jakiegoś jednego aspektu. Komplementarność jest jedną ze „zdrowych zasad myślenia teologicznego” (W. Hryniewicz). Bez niej wkracza się natychmiast na niebezpieczny teren teologicznych monizmów, z góry skazanych na niepowodzenie. Perspektywiczność i selektywność, charakteryzująca każde ludzkie poznanie, cechuje każdy z przyjętych przez teologa modeli interpretacyjnych. O Bogu oraz o tajemnicach wiary nie można mówić za pomocą jednego zdania lub jednego modelu; rzeczywistość Bożego życia nie da się zamknąć w ramach żadnego monizmu teologicznego. Interpretacja teologiczna, jeśli chce być „uczciwa wobec Boga” i całej rzeczywistości objawionej, musi się opierać na wielu modelach możliwie jak najbardziej spójnych i wewnętrznie powiązanych. Posługując się tylko jednym

---

¹⁰ R. Małeck i. *W poszukiwaniu komunijnej prawdy o Kościele. Eklezjologiczne intuicje Johna Zizioulasa*. W: *Communio w chrześcijańskiej refleksji o Kościele*. Red. A. Czaja, M. Marczewski. Lublin 2004 s. 395.

¹¹ *Antyrzymski resentyment* s. 314-319.

¹² J. F a n t i n o. *Les emprunts du discours théologique: L'exemple du concept de complémentarité*. LThPh 59:2003 nr 3 s. 480.

¹³ Zob. *Wspólna troska* s. 16.

¹⁴ Cyt. za: Y. C o n g a r. *Diversités et communion*. Paris 1982 s. 112.

¹⁵ Cyt. za: S c h i n e l l e r. *Inkulturacja* s. 38-39.

modelem można narazić się łatwo na niebezpieczeństwo redukcji całego bogactwa tajemnicy wiary¹⁶.

Historia myśli teologicznej bogata jest w konkretne przykłady ukazujące to niebezpieczeństwo i jego skutki w życiu Kościoła, np. utrata pierwotnej jedności wiary. Absolutyzacja poszczególnych tradycji kościelnych i teologicznych wykluczała z góry wszelką możliwość dopełnienia i stanowiła swoisty rodzaj relatywizmu. W. Hryniewicz widzi w zawężaniu i absolutyzacji określonych sposobów rozumienia Objawienia i Tradycji jedną z głównych przyczyn podziału chrześcijaństwa¹⁷.

W tym kontekście ukazuje się jeszcze istotne ekumeniczne znaczenie zasady komplementarności. Pozwala ona bowiem uwzględniać różne uwrażliwienia teologiczne istniejące na Wschodzie i Zachodzie. W dziedzinie np. eklezjologii pozwala unikać zarówno niebezpieczeństwa eklezjologicznego chrystomonizmu, jak i pneumatomonizmu; może być narzędziem służącym budowaniu twórczej syntezy chrystologicznego i pneumatologicznego wymiaru Kościoła. Właściwe rozwiązanie problemu eklezjologicznego istniejącego między Wschodem i Zachodem tkwi w dojrzałej syntezie eklezjologicznej, w której żaden z tych wymiarów nie nabiera cech autonomiczności. Oba współistnieją nierozdzielnie, przenikają się wzajemnie. Wynika to z jednej i niepodzielnej ekonomii zbawienia¹⁸.

Odejście od absolutyzacji własnego ujmowania i rozumienia Objawienia Bożego oraz otwartość na dopełniające, w zgodzie z zasadą komplementarności, inne modele i ujęcia stanowi szansę dla pogłębienia jedności w wierze. Będzie to zgodne z duchem soborowego nauczania, według którego „niektóre aspekty objawionej tajemnicy bywają czasami stosowniej ujmowane i jaśniej przedstawiane u jednych niż u drugich, tak że trzeba stwierdzić, iż owe od-

---

¹⁶ Zob. W. H r y n i e w i c z. *Rola Tradycji w interpretacji teologicznej*. Lublin 1976 s. 298-300; t e n ż e. *Nasza Pascha* s. 65; J. K r ó l i k o w s k i. *O teologii i teologu*. „Currenda” 1997 nr 3 s. 395-396. Więcej na temat warunków, które winny być spełnione, aby modele teologiczne mogły być uznane za komplementarne: S ł u p e k. *Teologiczne przestanki* s. 218-219.

¹⁷ H r y n i e w i c z. *Rola Tradycji* s. 69, 84.

¹⁸ T e n ż e. *Nasza Pascha* s. 64-65, 92-94. W tym kontekście Hryniewicz pisze (s. 64): „W eklezjologii, podobnie jak w każdej innej dziedzinie refleksji teologicznej, obowiązuje prawo komplementarności. Odnosi się to również do postulatu, aby cała teologia nacechowana była duchem ekumenicznym i wzajemnym przenikaniem się świadomości. W tej perspektywie teologia zachodnia, zarówno katolicka jak i protestancka, powinna umieć czerpać z pneumatologicznej tradycji Kościoła prawosławnego ukazującej rozległość działania Bożego Ducha i pełnię Jego darów. Z drugiej strony jednak także teologia prawosławna powinna pogłębiać swoją wrażliwość na tajemnicę krzyża Chrystusa. Realistycznie rozumiana luterkańska nauka o usprawiedliwieniu wnosi do eklezjologii niezaprzeczalne wartości”.

mienne sformułowania teologiczne nierzadko raczej się wzajemnie uzupełniają, niż przeciwstawiają” (UR 17).

3. *Warunek racjonalności argumentacji wewnątrzreligijnej*

Stawiając pytanie o wpływ myślenia komplementarnego na kształt refleksji teologicznej należy także wskazać, że obecność takiego właśnie myślenia – jak zauważa Z. Kroplewski – jest jednym z istotnych warunków racjonalności argumentacji wewnątrzreligijnej. Wiara religijna, przenikając w sobie zarówno rzeczywistość naturalną jak i nadprzyrodzoną, może czasami prowadzić do swoistego rodzaju sprzeczności. Niektóre z prawd religijnych są uznawane, w jakimś sensie, za będące w konflikcie z prawdami empirycznymi czy też naturalnym porządkiem rzeczy. Prawdą religijną, która może nastęrczać tego typu trudności, jest chociażby nauka o dwóch naturach Jezusa Chrystusa czy o jednym Bogu w Trójcy Osób. Konieczne jest wtedy właściwe zrozumienie różnych podejść metodologicznych do badanego zjawiska. W takich sytuacjach, dla racjonalności argumentacji, potrzeba właśnie komplementarnego spojrzenia, uznania wieloaspektowości prawd religijnych. Komplementarność rozumowania religijnego nie niweluje w pełni zachodzących różnic, ale prowadzi do takiego wyjaśnienia danej prawdy, że różnice dają się ze sobą pogodzić. To pogodzenie możliwe jest jedynie przy uznaniu, że treści zawarte w przekonaniach religijnych mają wieloaspektowy charakter¹⁹.

Wspomniana racjonalność będzie się wyrażać także we właściwym rozróżnieniu. Pomaga ono wyodrębnić – jak ujmuje to W. Irek – to, co jest „opozycją komplementarną” od tego, co jest „opozycją ujęć sprzecznych, antagonistycznych”²⁰. Komplementarność rozumowania religijnego nie oznacza bowiem nigdy zgody na przyjmowanie za prawdziwe wszelkich nieuzasadnionych i subiektywnych przekonań.

II. OBECNOŚĆ MYŚLENIA KOMPLEMENTARNEGO WE WSPÓŁCZESNEJ TEOLOGII

Podejmując się prezentacji różnorodnej obecności myślenia komplementarnego we współczesnej teologii konieczne jest poczynienie kilku wstępnych uwag.

---

¹⁹ Z. K r o p l e w s k i. *Warunki racjonalności argumentacji wewnątrzreligijnej. Próba systematyzacji*. W: *Scio cui credidi. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruśckiego w 65. rocznicę urodzin*. Red. I. S. Ledwoń. K. Kaucha i in. Lublin 2007 s. 1176-1178.

²⁰ *Napięcie między rozumem i wiarą. Dziesięć lat „Fides et ratio”*. W: *Z miłości do Kościoła. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu infułatowi profesorowi Władysławowi Bochnakowi*. Red. B. Drożdż. Legnica 2008 s. 274-278.

Ukazywane przykłady idą w dwóch zasadniczych kierunkach. Pierwszy z nich, zdecydowanie bogatszy, odwołuje się raczej do szeroko rozumianego myślenia komplementarnego. Drugi z nich, mniej obfity, przywołuje w ścisłym znaczeniu zasadę komplementarności, gdzie w sposób formalny tworzy się i odnosi się do siebie różne modele, np. soteriologiczne, eschatologiczne.

Celem tej prezentacji nie jest analiza poszczególnych ujęć komplementarnych modeli teologicznych czy zasadności myślenia komplementarnego w szerokim znaczeniu, gdyż to wymagałoby odrębnego studium właściwie w każdym przypadku. Głównym celem tej prezentacji jest zobrazowanie szerokiej panoramy obecności tego nurtu myślenia we współczesnej teologii. Wobec ogromnej ilości publikacji i często współprzenikania się tematyki poniższe zestawienie ma z konieczności charakter jedynie uogólniający i selektywny.

1. *Relacja wiara–rozum*

Na myślenie komplementarne w tej przestrzeni wskazuje w sposób szczególny Jan Paweł II w encyklice *Fides et ratio*. Właściwie ujmowana relacja między rozumem a wiarą nie daje podstaw do rywalizacji, gdyż „rzeczywistości te wzajemnie się przenikają, każda zaś ma własną przestrzeń, w której się realizuje”²¹. Istnieją komplementarne formy mądrości: filozoficzna (opiera się na zdolności rozumu do badania rzeczywistości w granicach wyznaczonych przez jego naturę) oraz teologiczna (opiera się na Objawieniu i bada treści wiary, docierając do tajemnicy samego Boga²²). W tym kierunku idą także refleksje teologów odwołujących się mniej lub bardziej wyraźnie do nauczania Jana Pawła II²³.

2. *Teologia fundamentalna*

W ramach teologii fundamentalnej, zajmującej się badaniem i uzasadnianiem nadprzyrodzonego charakteru Objawienia chrześcijańskiego, pojawia się także element myślenia komplementarnego. Związany jest on już choćby z faktem, że Objawienie Boże dokonuje się równocześnie przez wydarzenia

---

²¹ Nr 17.

²² Tamże nr 44.

²³ Zob. np. P. P o u p a r d. *Science et foi: pour un nouveau dialogue*. LThPh 52:1996 nr 3 s. 761-776; J.-M. M a l d a m e. *Science et foi, conditions nouvelles du dialogue*. RThom 97:1997 nr 3 s. 525-562; P. V a l a d i e r. *La foi n'est pas un illuminisme: A propos de l'encyclique Fides et Ratio*. „Etudes” 1998 nr 6 s. 653-656; E. A n w a n d e r. *Verhältnis von Naturwissenschaft und Theologie: Vermischung oder Komplementarität?*. „Forum katholische Theologie” 17:2001 nr 4 s. 302-310; J. L a d r i e r e. *Science et théologie*. RTL 34:2003 nr 1 s. 3-26; I r e k. *Napięcie między rozumem i wiarą* s. 263-278.

i słowa wewnątrznie ze sobą powiązane oraz wyjaśniające się wzajemnie (KKK 53). Już w formach dokonywania się Objawienia widać potrzebę spojrzenia wieloaspektowego.

W dziedzinie argumentacji, zasadniczej dla teologii fundamentalnej, przewija się podejmowany motyw. Przywołując klasyczne argumenty teologicznofundamentalne oraz formułując i formalizując nowe czyni się to ze świadomością pewnej ich komplementarności. Różnorodne argumenty przemawiające za wiarygodnością Objawienia wzajemnie się dopełniają i koroborują, przez co argumentacja staje się wszechstronniejsza, bardziej zobiektywizowana i ma mocniejszą siłę oddziaływania²⁴. Także w przypadku poszczególnych argumentów, np. cudów Jezusa, podkreśla się konieczność wieloaspektowego spojrzenia na nie²⁵.

3. Eklezjologia

W sposób wyjątkowo wyraźny zasada komplementarności obecna jest w szeroko rozumianej eklezjologii (teologicznofundamentalnej i dogmatycznej). W. Hryniewicz nazywa ją „eklezjologiczną zasadą komplementarności”²⁶. Obecność ta wynika z natury Kościoła jako rzeczywistości wielopostaciowej i złożonej. Tajemnica Kościoła przeniknięta jest bowiem paradoksalną równoczesnością elementów przeciwstawnych (boskich i ludzkich, historycznych i eschatycznych), które na drodze myślenia komplementarnego stają się możliwe do pogodzenia²⁷.

Widać to już w samym spojrzeniu Soboru Watykańskiego II na Kościół, o którym nie mówił w jakimś jednym tylko aspekcie, ale przez wielość i różnorodność dopełniających się obrazów i symboli²⁸. Ich listę zostawił otwartą, co znalazło swój wyraz chociażby w apelu Jana Pawła II skierowanym do teologów a dotyczącym Kościoła w Afryce: „Jest bardzo pożądane, aby teolodzy wypracowali teologię Kościoła-Rodziny, zgłębiając całe bogactwo zawarte w tym pojęciu i coraz pełniej ukazując jego komplementarność w stosunku do innych obrazów Kościoła”²⁹.

---

²⁴ M. R u s e c k i. *Argumentacja w teologii fundamentalnej*. W: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*. Red. M. Rusecki i in. Lublin–Kraków 2002 s. 109-110.

²⁵ W szczególny sposób eksponuje to M. Rusecki (*Traktat o cudzie*. Lublin 2006), który oprócz funkcji motywacyjnej cudów Jezusa wskazuje w nich także, będące jakby drugą stroną wydarzeń cudownych, funkcje objawieniową, chrystologiczną, soteryczną, eklezjotwórczą czy wiarotwórczą. Funkcje te są komplementarne i wzmacniające się wzajemnie.

²⁶ *Nasza Pascha* s. 62.

²⁷ Tamże s. 127-180.

²⁸ Zob. np. Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* nr 6.

²⁹ Adhortacja apostołska *Ecclesia in Africa* nr 63.

Ta wieloaspektowość spojrzenia na Kościół znalazła oczywiście swoje odzwierciedlenie także w myśli teologicznej dotyczącej rozumienia Kościoła³⁰, jego znamion, widzianych jako rzeczywistości współprzenikające się i dopełniające wzajemnie³¹, czy też choćby w ukazywaniu komplementarności zachodzącej między eklezjologią eucharystyczną i eklezjologią uniwersalistyczną, perspektywą lokalną i uniwersalną w eklezjologii³².

W sposób nie dający się nie zauważyć komplementarność jest także przywoływana, gdy mowa jest o strukturze Kościoła. Organiczna struktura wspólnoty eklezjalnej charakteryzuje się tym, że obecne w niej wszystkie posługi i charyzmaty, różne a zarazem komplementarne, są konieczne dla rozwoju Kościoła, każdy na swój własny sposób³³. Dokumenty Kościoła bardzo wyraźnie mówią w tym kontekście o „różnych i komplementarnych posługach”, „komplementarnej zdolności służenia”³⁴.

To ogólne stwierdzenie ma swój wyraz i przełożenie na zagadnienia bardziej szczegółowe. Wymienić tu można chociażby zagadnienie wzajemnej relacji kapłaństwa wspólnego i kapłaństwa służebnego, które choć istotnie różnią się między sobą, to są jednak sobie przyporządkowane i w relacji wzajemności harmonijnie kształtują życie Kościoła³⁵. Innymi zagadnieniami z tego obszaru, na które wskazują zarówno dokumenty Kościoła, jak i nauczanie teologów, są między innymi: komplementarność powołań³⁶ i ruchów apostoelskich w Kościele³⁷ czy też komplementarność form życia zakonnego w Kościele³⁸.

Jeszcze jeden istotny obszar eklezjologii, w którym zasada komplementarności jest przywoływana, to szeroko rozumiane zagadnienie sprawowania

---

³⁰ Zob. np. A. D u l l e s. *Models of Church*. New York 1974.

³¹ Zob. np. C o n g a r. *L'Église, une, sainte* (passim).

³² Zob. np. E. L a n n e. *L'Église locale et l'Église universelle*. Ir 43:1970 s. 481-511; H. L e g r a n d. *Parce que l'Eglise est catholique, elle doit être particulière*. CahSD 127: 1972 s. 346-354; W. H r y n i e w i c z. *U źródeł eklezjologii eucharystycznej*. CT 52:1982 f. 2 s. 69-83; B. F o r t e. *Kościół ikoną Trójcy Świętej*. Tłum. A. Nowicki. Wrocław 1991 s. 64-69.

³³ J a n P a w e ł II. Adhortacja apostoelska *Christifideles laici* nr 27.

³⁴ Tamże nr 20, 22, 24. Zob. więcej: R. S ł u p e k. *Nauczanie Jana Pawła II o kolegalności w Kościele Chrystusowym*. W: *Jana Pawła II inspiracje chrystologiczne*. Red. K. Kaucha, J. Mastej. Lublin–Kielce–Kraków 2006 s. 167-182.

³⁵ J a n P a w e ł II. Adhortacja apostoelska *Pastores gregis* nr 10; zob. także: F o r t e. *Kościół ikoną Trójcy Świętej* s. 40.

³⁶ J a n P a w e ł II. List apostoelski *Mulieris dignitatem* nr 21; zob. także: H. W e j m a n. *Komplementarność duchowości stanów życia w Kościele*. Poznań 2002.

³⁷ J a n P a w e ł II. Adhortacja apostoelska *Pastores gregis* nr 51.

³⁸ J a n P a w e ł II. Adhortacja apostoelska *Vita consecrata* 12, 32, 90; zob. także: M. K o w a l c z y k. *Komplementarność apostoelskiej misji Kościoła w życiu konsekrowanym*. *Studium teologiczno-dogmatyczne*. Ząbki 2005.

władzy w Kościele. Dotyczy to najpierw relacji między instytucjonalnym a charyzmatycznym wymiarem Kościoła. Przez komplementarne ich ujmowanie, które nie podporządkowuje i nie redukuje jednego wymiaru do drugiego, można ukazać, że urząd kościelny nie jest bynajmniej przeciwieństwem charyzmatu, lecz jego szczególnym rodzajem³⁹. Wzajemną więź – „relację wzajemności” – szanującą specyfikę poszczególnych podmiotów ukazuje Jan Paweł II w *Pastores gregis*: „Jeśli bowiem z jednej strony biskup, aby w pełni wyrażać własny urząd i kłaść podstawy powszechności swojego Kościoła, powinien sprawować własną posługę rządzenia (*munus regendi*) w komunii hierarchicznej z Biskupem Rzymu i Kolegium Biskupów, z drugiej strony Biskup Rzymu, Głowa Kolegium, sprawując swoją posługę Najwyższego Pasterza Kościoła (*munus supremi Ecclesiae pastoris*), powinien zawsze działać w komunii ze wszystkimi innymi biskupami, więcej – z całym Kościołem. Zatem, tak jak w komunii kościelnej biskup nie jest sam, lecz nieustannie znajduje odniesienie do Kolegium i do jego Głowy oraz jest przez nich wspierany, tak też Biskup Rzymu nie jest sam, lecz zawsze w relacji do biskupów i przez nich wspierany”⁴⁰.

W refleksji teologów powyższa idea wyraża się chociażby w postulatcie budowania „koniecznej komplementarności” między konstytutywnymi dla Kościoła zasadami wspólnotowości (kolegialności) oraz osobistego przewodnictwa⁴¹; powiązania nie na zasadzie przeciwstawienia, lecz komplementarności zasady hierarchicznej i wspólnotowej⁴², logiki prymatu i logiki kolegialności⁴³. Dla wierności Bożemu Objawieniu konieczne jest komplementarne ujmowanie takich wymiarów życia Kościoła, jak prymat, kolegialność i *sensus fidelium*⁴⁴.

---

³⁹ H r y n i e w i c z. *Nasza Pascha* s. 109-117; zob. także: M. P a r m e n t i e r. *Charisma und Amt*. IKZ 88:1998 nr 421 s. 26-34.

⁴⁰ J a n P a w e ł II. Adhortacja apostolska *Pastores gregis* nr 56.

⁴¹ Zob. np. B. S e s b ü é. *Władza w Kościele*. Kraków 2003 s. 242, 254; J. R a t z i n g e r. *Demokracja w Kościele*. Kraków 2004 s. 49-64; J. B u j a k. *Komunia Kościołów lokalnych a kolegialność episkopatu w dokumentach dialogu katolicko-prawosławnego*. „Studia Koszalińsko-Kołobrzeszkie” 2004 nr 9 s. 78-79.

⁴² Zob. np. D a g e n s. *Hierarchia i wspólnota* s. 58-60; M. K o z a k. *Kościół jako communio według Gerarda Philipsa*. Lublin 2003 s. 127-128.

⁴³ Zob. np. R. S ł u p e k. *Jesteśmy Kościołem Trójjedynego Boga. Kolegialność Kościoła według Yves'a Congara*. Lublin 2004 s. 201-240.

⁴⁴ Zob. np. F. A r d u s s o. *Magisterium Kościoła*. Kraków 2001 s. 45-63; S e s b ü é. *Władza w Kościele* s. 283.

4. *Religiologia*

Zasada komplementarności obecna jest także w różnym kontekście związanym z naukami religiologicznymi. Od strony metodologicznej przywoływana jest między innymi dla wyrażenia istoty relacji zachodzącej między religiologią (naukami o religii) a teologią⁴⁵.

Do zagadnień religiologicznych, a dokładnie związanych z teologią religii, którym zasada komplementarności oddaje nieocenione usługi, należy przede wszystkim kwestia relacji chrześcijaństwa do innych religii. W ujęciu tej relacji teologowie odwołują się do dwóch podstawowych aksjomatów: prawdy o jedynym pośrednictwie zbawczym Jezusa Chrystusa (Dz 4, 12) oraz o istnieniu powszechnej woli zbawczej Boga dotycząca każdego bez wyjątku człowieka (1 Tm 2, 4). Stanowiskiem w teologii religii, które stara się w sposób właśnie komplementarny i zrównoważony łączyć oba te z pozoru sprzeczne wymiary, jest inkluzywizm (chrystocentryzm)⁴⁶. Drogę koniecznego łączenia tych i podobnych wzajemnie dopełniających się prawd ukazuje także nauczanie Kościoła⁴⁷.

Na gruncie religiologicznym zasada komplementarności przywoływana jest także w kontekście np. wzajemnej relacji zachodzącej między właściwie rozumianym objawieniem się Boga wewnątrz tradycji hebrajsko-chrześcijańskiej i tym poza tą tradycją. J. Dupuis wprowadza dla wyrażenia tej relacji termin „komplementarność wzajemna «asymetryczna»”⁴⁸. W literaturze przedmiotu mowa jest też o komplementarności doświadczeń mistycznych różnych religii jako drodze do pełniejszego poznania Boga⁴⁹. Mimo że te ostatnie sposoby rozwiązania kwestii religiologicznych wzbudzają szereg pytań i wątpliwości, to jednak słuszną wydaje się uwaga W. Hryniewicza, aby także w refleksji

---

⁴⁵ Zob. np. M.-M. C a m p b e l l. *Guerre de religions ou œcuménisme culturel? Notes sur les rapports de la religiologie et de la théologie*. „Religiologiques” 1994 nr 9 s. 199-207; S. H j e l d e. *Religionswissenschaft und Theologie: Die Frage ihrer gegenseitigen Abgrenzung in historischer Perspektive*. StTh 52:1998 nr 2 s. 85-102; G. T h e i s s e n. *Theologie und Religionswissenschaft Gegenseitige Inspiration und Irritation zweier komplementärer Wissenschaften*. NThT 59:2005 nr 2 s. 124-141.

⁴⁶ Zob. np. I. S. L e d w o Ń. „... i nie ma w żadnym innym zbawienia”. *Wyjątkowy charakter chrześcijaństwa w teologii posoborowej*. Lublin 2006 (passim).

⁴⁷ Zob. np. Jan Paweł II (*Redemptoris missio* nr 9), który postuluje, aby koniecznie łączyć a nie przeciwstawiać sobie prawdę o rzeczywistej możliwości zbawienia w Chrystusie dla wszystkich ludzi i konieczności Kościoła w porządku zbawienia.

⁴⁸ *Chrześcijaństwo i religie. Od konfrontacji do dialogu*. Kraków 2003 s. 190-195.

⁴⁹ Zob. np. W. T e a s d a l e. *La mystique, franchissement des frontières ultimes: Une réflexion théologique*. ConcF 1999 nr 280 s. 115-120.

nad relacją chrześcijaństwa do innych religii odchodzić od zasady wyłączości ku zasadzie komplementarności⁵⁰.

5. *Teologia dogmatyczna*

W ramach zagadnień podejmowanych przez teologię dogmatyczną odnajdujemy także dość wyraźne odwoływanie się do myślenia komplementarnego. Pierwszym wartym odnotowania zagadnieniem jest kreatologia. Myślenie komplementarne stosowane jest jako narzędzie pomocne w przewycięzeniu skrajnego dualizmu pojawiającego się między wynikami badań nauk przyrodniczych dotyczących początków wszechświata i wynikami refleksji teologicznej prowadzonej w ramach teologii stworzenia⁵¹.

Nie mniej wyraźnie widać je także w rozważaniach dotyczących Trójcy Świętej. Na możliwość zastosowania komplementarności także w tym obszarze wskazuje chociażby *Katechizm Kościoła Katolickiego*, gdy opisuje relacje wewnątrztrynitarne według tradycji wschodniej i zachodniej (formuła *Filio-que*): „Ta uprawniona komplementarność, jeśli nie jest zbyt schematyczna, nie narusza tożsamości wiary w rzeczywistość samej wyznawanej tajemnicy” (KKK 248)⁵². Konieczność komplementarnego, wieloaspektowego i wzajemnie dopełniającego się spojrzenia na tajemnicę Boga podkreślają teologowie w kontekście takich zagadnień, jak jedność i troistość w Bogu⁵³, szczęście i cierpienie Boga ujmowane w aspekcie trynitarzym⁵⁴ czy inne⁵⁵.

Chrystologia to kolejny obszar teologiczny, w którym myślenie komplementarne jest bardzo przydatne. W tajemnicy Chrystusa jest bowiem – jak słusznie zauważa W. Hryniewicz – jakaś paradoksalna dwupostaciowość oraz

⁵⁰ *Dramat nadziei zbawienia*. Warszawa 1996 s. 206-209.

⁵¹ Zob. np. A. A n d e r w a l d. *Zastosowanie myślenia komplementarnego w teologii stworzenia*. W: *Ut mysterium vivendo exprimatur*. Red. T. Dola, R. Pyrskała. Opole 2000 s. 291-298; E. A n w a n d e r. *Komplementarität zwischen Naturwissenschaft und Religion: Das Komplementaritätsprinzip in der Auseinandersetzung zwischen Evolutionstheorie und Theologie*. „Forum katholische Theologie” 23:2007 nr 2 s. 93-113.

⁵² Zob. także: J.-M. G a r r i g u e s. *A la suite de la clarification romaine sur le filio-que: reciprocite et complementarite du Christ et de l'Esprit dans l'economie du salut*. NRTh 119:1997 nr 3 s. 321-334; M. B ö h n k e. *Die Ursprungsbeziehung zwischen Vater und Geist: über die Bedeutung eines Denkens in Komplementarität für die ökumenische Hermeneutik*. Cath 59:2005 nr 4 s. 305-326.

⁵³ Zob. np. J. R a t z i n g e r. *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*. Tłum. Z. Włodkowa. Kraków 1970 s. 124-127.

⁵⁴ Zob. np. J. S z c z u r e k. *Szczęście i cierpienie Boga*. Acr 29:1997 s. 362-366.

⁵⁵ Zob. np. J.-M. G a r r i g u e s. *La complémentarité de l'Esprit par rapport au Christ dans la vie sacramentelle*. RThom 106:2006 nr 4 s. 565-585.

zdolność łączenia w sobie tego, co według praw samej logiki wydaje się sprzecznością⁵⁶. Prawo komplementarności pozwala wszechstronnie ujmować tę paradoksalną dwupostaciowość, biorącą swój początek z tajemnicy Wcieleńia, osobowego zjednoczenia natury boskiej i ludzkiej. Komplementarność myślenia religijnego, jak zauważył K. H. Reich, wpłynęła istotnie już na kształt orzeczenia Soboru Chalcedońskiego (451) o Jezusie Chrystusie, prawdziwym Bogu i prawdziwym człowieku⁵⁷. Jest ona obecna także i we współczesnych opracowaniach chrystologicznych⁵⁸.

Także teologiczna refleksja nad zbawczym dziełem Jezusa Chrystusa korzysta wiele z zasady komplementarności. T. Dola twierdzi nawet, że w tym kontekście najczęściej sięgano po nią w historii teologii⁵⁹. Teologowie odwołują się do niej wskazując na wielość modeli soteriologicznych. Świadomość ograniczoności poszczególnych modeli i niemożności pełnego ogarnięcia tajemnicy zbawienia przez pojedyncze modele prowadzi do wniosku, że jedynie komplementarne ich ujęcie, wzajemnie dopełniające się pozwala uniknąć soteriologicznych skrajności i wnikać w bogactwo tajemnicy zbawienia⁶⁰.

Wychodząc z założenia, że żaden z modeli myślenia teologicznego nie jest w stanie w pełni wyrazić tego, co pozostaje niewyraźalne, zwłaszcza w odniesieniu do rzeczywistości eschatologicznej, której „ani oko nie widziało, ani ucho nie słyszało” (1 Kor 2, 9), W. Hryniewicz formułuje postulat komplementarności modeli eschatologicznych. Przedstawiając klasyczny model eschatologii (horyzontalno-apokalityczny, paruzja na końcu horyzontalnej linii dziejów doczesnych) i konfrontując z nim model nowszej eschatologii (wertikalny, łączący zmartwychwstanie ze śmiercią) twierdzi, że obydwa te modele mają

---

⁵⁶ *Nasza Pascha* s. 148-149.

⁵⁷ K. H. R e i c h. *The Chalcedonian definition: an example of the difficulties and the usefulness of thinking in terms of complementarity*. „Journal of Psychology and Theology” 1990 nr 2 s. 148-157; zob. także: F a n t i n o. *Les emprunts du discours théologique* s. 479-480.

⁵⁸ Zob. np. I. D o r f m a n n - L a z a r e v. „Nature” et „sujet” apres Éphèse: *Essai sur la complémentarité des langages christologiques*. *Ist* 46:2001 nr 2 s. 139-154; E. D u r a n d. ΛΟΓΟΣ, ΜΟΝΟΓΕΝΗΣ et ΥΙΟΣ: *Quelques implications Trinitaires de la Christologie Johannique*. *RSPT* 88:2004 nr 1 s. 93-103.

⁵⁹ T. D o l a. *Zasada komplementarności w teologii*. *ZNKUL* 38:1995 nr 1-2 s. 85.

⁶⁰ Zob. np. W. H r y n i e w i c z. *Chrystus nasza Pascha. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej*. T. 1. Lublin 1987 s. 389-392; L. U l l r i c h. *Soteriologische Modelle in der Dogmengeschichte. Skizze als Orientierungshilfe*. *ThJb* 1988 s. 234-252; T. D o l a. *Komplementarność współczesnych modeli soteriologicznych*. W: „*Veritati et caritati*”. *W służbie teologii i pojednania*. Red. P. Jaskóła. Opole 1992 s. 270-280; t e n ż e. *Problem komplementarności współczesnych modeli soteriologicznych*. Opole 1994.

prawo współistnienia w myśleniu teologicznym⁶¹. Oto kolejna, tym razem w eschatologii, przydatna obecność myślenia przez komplementarne modele.

6. Ekumenizm

W nawiązaniu do przywołanego już powyżej istotnego dla ekumenizmu znaczenia myślenia komplementarnego warto tę kwestię w tym miejscu przywołać raz jeszcze. W literaturze teologicznej pojawia się chociażby pogląd, że model jedności przez komplementarność, wzajemne uzupełnianie się stanowi drogę do pojednania rozbitego chrześcijaństwa⁶².

Taka intuicja wydaje się być w zgodzie z nauczaniem soborowym. Dekret o ekumenizmie (17) owo wzajemne dopełnianie się widzi chociażby w odmiennych sformułowaniach teologicznych, które „nierzadko raczej się wzajemnie uzupełniają, niż przeciwstawiają”. Także Jan Paweł II wpisuje się w tę logikę, chociażby w książce *Przekroczyć próg nadziei*. W nawiązaniu do odmiennego sposobu ujmowania nauki Jezusa Chrystusa twierdzi, że owe „sposoby rozumienia oraz praktykowania wiary w Chrystusa mogą być w pewnych wypadkach także komplementarne, nie muszą się wzajemnie wyłączać”⁶³. W podobnym tonie wypowiada się także w encyklice *Ut unum sint* (65), gdy wspominając rozbieżności między poszczególnymi Kościołami i wspólnotami kościelnymi na Zachodzie, stwierdza, że choć są one „ważne, nie wykluczają jednak wzajemnego przenikania się i uzupełniania”. Tak wytyczony kierunek znajduje także swoje odzwierciedlenie w licznych publikacjach dotyczących zagadnień dialogu ekumenicznego⁶⁴.

Ukazana powyżej obecność myślenia komplementarnego w poszczególnych gałęziach refleksji teologicznej nie wyczerpuje całości zagadnienia. Spośród innych jeszcze obszarów teologicznych warto wspomnieć chociażby nauki biblijne. Obecność myślenia komplementarnego wiąże się tu z faktem, że jest jedna „czterokształtna ewangelia” (św. Ireneusz), która w wersji poszczególnych ewangelistów oddaje w swoisty dopełniający się, choć nie wyczerpujący

---

⁶¹ H r y n i e w i c z. *Pascha Chrystusa w dziejach człowieka* s. 354-360.

⁶² Zob. np. S c h i n e l l e r. *Inkulturacja* s. 34-37; D o l a. *Zasada komplementarności w teologii* s. 84-85.

⁶³ S. 118.

⁶⁴ Zob. np. M. M. G a r i j o - G u e m b e. *Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus*. OCA 1996 nr 251 s. 613-630; J. O e l d e m a n n. *Die Komplementarität der Traditionen. Grundlagen, Problemfelder und Perspektiven des ökumenischen Dialogs mit der Orthodoxie*. Cath 56:2002 nr 1 s. 44-67; B. G h e r a r d i n i. *La „Charta oecumenica” o del „consenso differenziato”*. Div 45:2002 nr 3 s. 325-336.

całego bogactwa tajemnicy Jezusa Chrystusa, sposób. Liczne publikacje zdają się potwierdzać, że myślenie według prawa komplementarności jest istotną pomocą także w interpretacji Biblii⁶⁵.

*

Powyższa analiza dotycząca myślenia komplementarnego w teologii wyraźnie wskazuje, że ma ono istotny wpływ na jakość refleksji teologicznej. W duchu prawdziwie katolickim pomaga objawioną prawdę zbawczą ukazywać w całej swej pełni, wieloaspektowo, nie unikając pewnego twórczego napięcia, jakie istnieje między dopełniającymi się ujęciami. Z pewnością można stwierdzić, że myślenie komplementarne przeniknęło i zadomowiło się na dobre w posoborowej refleksji teologicznej. Kwestią otwartą, wymagającą recepcji, jest jednak bez wątpienia przeniesienie tego stylu harmonijnego łączenia wymiarów komplementarnych z płaszczyzny doktrynalnej na płaszczyznę egzystencjalną życia Kościoła.

BIBLIOGRAFIA

- A n d e r w a l d A.: Zastosowanie myślenia komplementarnego w teologii stworzenia. W: *Ut mysterium vivendo exprimatur*. Red. T. Dola, R. Pyrskała. Opole 2000 s. 291-298.
- A n w a n d e r E.: Komplementarität zwischen Naturwissenschaft und Religion: Das Komplementaritätsprinzip in der Auseinandersetzung zwischen Evolutionstheorie und Theologie. „Forum katholische Theologie” 23:2007 nr 2 s. 93-113.
- A n w a n d e r E.: Verhältnis von Naturwissenschaft und Theologie: Vermischung oder Komplementarität? „Forum katholische Theologie” 17:2001 nr 4 s. 302-310.
- A r d u s s o F.: Magisterium Kościoła. Tłum. M. Stebart. Kraków 2001.
- B a l t h a s a r H. U. von: Antyrzymski resentment. Poznań 2004.

---

⁶⁵ Zob. np. P. M a r c e l. *La complémentarité dans la Bible*. RRef 43:1993 nr 177 s. 15-34; A. V o n D o b b e l e r. *Die Restitution Israels und die Bekehrung der Heiden: Das Verhältnis von Mt 10, 5b. 6 und Mt 28, 18-20 unter dem Aspekt der Komplementarität. Erwägungen zum Standort des Matthäusevangeliums*. „Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche” 2000 nr 1-2 s. 18-44; J. G r e i s c h. *Penser la bible: L'herméneutique philosophique à l'école de l'exégèse biblique*. RB 2000 nr 1 s. 81-104; V. M. F e r n a n d e z. *La complémentarité irréductible*. NRTh 128:2006 nr 4 s. 561-578.

- B ö h n k e M.: Die Ursprungsbeziehung zwischen Vater und Geist: über die Bedeutung eines Denkens in Komplementarität für die ökumenische Hermeneutik. *Cath* 59:2005 nr 4 s. 305-326.
- B u j a k J.: Komunia Kościołów lokalnych a kolegialność episkopatu w dokumentach dialogu katolicko-prawosławnego. „*Studia Koszalińsko-Kołobrzeszkie*” 2004 nr 9 s. 67-79.
- C a m p b e l l M.-M.: Guerre de religions ou œcuménisme culturel? Notes sur les rapports de la religion et de la théologie. „*Religiologiques*” 1994 nr 9 s. 199-207.
- C o n g a r Y.: Diversités et communion. Paris 1982.
- C o n g a r Y.: L'Église, une, sainte, catholique et apostolique. Paris 1970.
- D a g e n s C.: Hierarchia i wspólnota: podstawy władzy w początkach Kościoła. W: *Kapłaństwo. Kolekcja Communio. T. 3.* Poznań–Warszawa 1988 s. 54-64.
- D o b b e l e r A. von: Die Restitution Israels und die Bekehrung der Heiden: Das Verhältnis von Mt 10, 5b. 6 und Mt 28, 18-20 unter dem Aspekt der Komplementarität. Erwägungen zum Standort des Matthäusevangeliums. „*Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche*” 2000 nr 1-2 s. 18-44.
- D o l a T.: Komplementarność współczesnych modeli soteriologicznych. W: *Veritati et caritati. W służbie teologii i pojednania.* Red. P. Jaskółta. Opole 1992 s. 270-280.
– Problem komplementarności współczesnych modeli soteriologicznych. Opole 1994.
– Zasada komplementarności w teologii. *ZNKUL* 38:1995 nr 1-2 s. 79-87.
- D o r f m a n n - L a z a r e v I.: „Nature” et „sujet” apres Éphèse: Essai sur la complémentarité des langages christologiques. *IST* 46:2001 nr 2 s. 139-154.
- D u l l e s A.: *Models of Church.* New York 1974.
- D u p u i s J.: Chrześcijaństwo i religie. Od konfrontacji do dialogu. Kraków 2003.
- D u r a n d E.: ΑΟΓΟΣ, ΜΟΝΟΓΕΝΗΣ et ΥΙΟΣ: Quelques implications Trinitaires de la Christologie Johannique. *RSPT* 88:2004 nr 1 s. 93-103.
- F a n t i n o J.: Les emprunts du discours théologique: L'exemple du concept de complémentarité. *LThPh* 59:2003 nr 3 s. 471-484.
- F e r n a n d e z V. M.: La complémentarité irréductible. *NRTh* 128:2006 nr 4 s. 561-578.
- F o r t e B.: Kościół ikoną Trójcy Świętej. Wrocław 1991.
- G a r r i j o - G u e m b e M. M.: Die Komplementarität der Traditionen als methodisches Prinzip für den Dialog zwischen Orthodoxie und Katholizismus. *OCA* 1996 nr 251 s. 613-630.
- G a r r i g u e s J.-M.: A la suite de la clarification romaine sur le filioque: reciprocité et complémentarité du Christ et de l'Esprit dans l'économie du salut. *NRTh* 119:1997 nr 3 s. 321-334.
- G a r r i g u e s J.-M.: La complémentarité de l'Esprit par rapport au Christ dans la vie sacramentelle. *RThom* 106:2006 nr 4 s. 565-585.
- G h e r a r d i n i B.: La „Charta oecumenica” o del „consenso differenziato”. *Div* 45:2002 nr 3 s. 325-336.
- G r e i s c h J.: Penser la bible: L'herméneutique philosophique à l'école de l'exégèse biblique. *RB* 2000 nr 1 s. 81-104.
- H j e l d e S.: Religionswissenschaft und Theologie: Die Frage ihrer gegenseitigen Abgrenzung in historischer Perspektive. *StTh* 52:1998 nr 2 s. 85-102.
- H r y n i e w i c z W.: *Chrystus nasza Pascha. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej.* T. 1. Lublin 1987.
– *Dramat nadziei zbawienia.* Warszawa 1996.
– *Nasza Pascha z Chrystusem. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej.* T. 2. Lublin 1987.
– *Paradoksy chrześcijańskiej tożsamości.* „*Więź*” 23:1981 nr 5 s. 100-113.

- Pascha Chrystusa w dziejach człowieka i wszechświata. Zarys chrześcijańskiej teologii paschalnej. T. 3. Lublin 1991.
- Rola Tradycji w interpretacji teologicznej. Lublin 1976.
  - U źródeł eklezjologii eucharystycznej. CT 52:1982 f. 2 s. 69-83.
  - Wspólna troska o los chrześcijaństwa. W: Kościół i dialog. Red. A. Czaja, L. Górka, V. Kmiecik. Lublin 2005 s. 11-17.
- I r e k. W.: Napięcie między rozumem i wiarą. Dziesięć lat *Fides et ratio*. W: Z miłości do Kościoła. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu infułatowi profesorowi Władysławowi Bochnakowi. Red. B. Drożdż. Legnica 2008 s. 263-278.
- J a n P a w e ł II: Adhortacja apostolska *Christifideles laici*. Watykan 1988.
- Adhortacja apostolska *Ecclesia in Africa*. Watykan 1995.
  - Encyklika *Fides et ratio*. Watykan 1998.
  - List apostolski *Mulieris dignitatem*. Watykan 1988.
  - Adhortacja apostolska *Pastores gregis*. Watykan 2003.
  - Przekroczyć próg nadziei. Lublin 1994.
  - Encyklika *Redemptoris missio*. Watykan 1990.
  - Adhortacja apostolska *Vita consecrata*. Watykan 1996.
- K o w a l c z y k M.: Komplementarność apostolskiej misji Kościoła w życiu konsekrowanym. Studium teologiczno-dogmatyczne. Ząbki 2005.
- K o z a k M.: Kościół jako *communio* według Gerarda Philipsa. Lublin 2003.
- K r o p l e w s k i Z.: Warunki racjonalności argumentacji wewnątrzreligijnej. Próba systematyzacji. W: *Scio cui credidi*. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Mariana Ruseckiego w 65. rocznicę urodzin. Red. I. S. Ledwoń, K. Kaucha i in. Lublin 2007 s. 1165-1180.
- K r ó l i k o w s k i J.: O teologii i teologu. „Currenda” 1997 nr 3 s. 388-402.
- L a d r i e r e J.: Science et théologie. RTL 34:2003 nr 1 s. 3-26.
- L a n n e E.: L'Église locale et l'Église universelle. Ir 43:1970 s. 481-511.
- L e d w o Ń I. S.: „... i nie ma w żadnym innym zbawienia”. Wyjątkowy charakter chrześcijaństwa w teologii posoborowej. Lublin 2006.
- L e g r a n d H.: Parce que l'Eglise est catholique, elle doit être particulière. CahSD 127: 1972 s. 346-354.
- M a l d a m e J.-M.: Science et foi, conditions nouvelles du dialogue. RThom 97:1997 nr 3 s. 525-562.
- M a ł e c k i R.: W poszukiwaniu komunijnej prawdy o Kościele. Eklezjologiczne intuicje Johna Zizioulasa. W: *Communio* w chrześcijańskiej refleksji o Kościele. Red. A. Czaja, M. Marczewski. Lublin 2004 s. 395-414.
- M a r c e l P.: La complémentarité dans la Bible. RRef 43:1993 nr 177 s. 15-34.
- O e l d e m a n n J.: Die Komplementarität der Traditionen. Grundlagen, Problemfelder und Perspektiven des ökumenischen Dialogs mit der Orthodoxie. Cath 56:2002 nr 1 s. 44-67.
- P a r m e n t i e r M.: Charisma und Amt. IKZ 88:1998 nr 421 s. 26-34.
- P o u p a r d P.: Science et foi: pour un nouveau dialogue. LThPh 52:1996 nr 3 s. 761-776.
- R a t z i n g e r J.: Demokracja w Kościele. Tłum. M. Labiś. Kraków 2004.
- R a t z i n g e r J.: Wprowadzenie w chrześcijaństwo. Tłum. Z. Włodkowska. Kraków 1970.
- R e i c h K. H.: The chalcedonian definition: an example of the difficulties and the usefulness of thinking in terms of complementarity. „Journal of Psychology and Theology” 1990 nr 2 s. 148-157.
- R u s e c k i M.: Argumentacja w teologii fundamentalnej. W: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*. Red. Tenże. Lublin–Kraków 2002 s. 109-110.
- R u s e c k i M.: Traktat o cudzie. Lublin 2006.

- S c h i n e l l e r P.: Inkulturacja. Pielgrzymowanie ku katolicyzacji czyli powszechności. „Znak” 46:1994 nr 472 s. 32-39.
- S e s b ü é B.: Władza w Kościele. Tłum. P. Rak. Kraków 2003.
- S ł u p e k R.: Jesteśmy Kościołem Trójjedynego Boga. Kolegialność Kościoła według Yves’a Congara. Lublin 2004.
- Nauczanie Jana Pawła II o kolegialności w Kościele Chrystusowym. W: Jana Pawła II inspiracje chrystologiczne. Red. K. Kaucha, J. Mastej. Lublin–Kielce–Kraków 2006 s. 167-182.
- Teologiczne przesłanki zastosowania myślenia komplementarnego w teologii. „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 14:2006 nr 1 s. 207-219.
- Sobór Watykański II. Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (1964).
- S z c z u r e k J.: Szczęście i cierpienie Boga. *Acr* 29:1997 s. 362-366.
- T e a s d a l e W., D i v a u l t A.: La mystique, franchissement des frontières ultimes: Une réflexion théologique. *ConcF* 1999 nr 280 s. 115-120.
- T h e i s s e n G.: Theologie und Religionswissenschaft Gegenseitige Inspiration und Irritation zweier komplementärer Wissenschaften. *NThT* 59:2005 nr 2 s. 124-141.
- U l l r i c h L.: Soteriologische Modelle in der Dogmengeschichte. Skizze als Orientierungshilfe. *ThJb* 1988 s. 234-252.
- V a l a d i e r P.: La foi n’est pas un illuminisme: A propos de l’encyclique *Fides et Ratio*. „Etudes” 1998 nr 6 s. 653-656.
- W e j m a n H.: Komplementarność duchowości stanów życia w Kościele. Poznań 2002.

THE PRESENCE AND SIGNIFICANCE OF COMPLEMENTARY THINKING
IN THE CONTEMPORARY THEOLOGICAL REFLECTION

S u m m a r y

A review of contemporary theological publications that concern a variety of different issues lets one notice a certain regularity, i.e. frequent referring to complementary thinking or the principle of complementarity in the theological reflection. In the present article first the fact is shown that referring to complementary thinking has a significant effect on the quality and versatility of theological thinking. Complementarity that is a fruit of the Church’s Catholic character may be a way of reaching the Catholic fullness and a peculiar antidote against the threat of reducing all the wealth of the mystery of faith to some individual aspect only. In the second part a distinct presence of complementary thinking in various areas of the contemporary theological reflection is pointed to.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: komplementarność, zasada komplementarności, katolicyzm, racjonalność argumentacji, monizm, teologia fundamentalna, religiologia, eklezjologia, teologia dogmatyczna, ekumenizm.

Key words: complementarity, principle of complementarity, Catholic character, rationality of argumentation, monism, fundamental theology, religious studies, ecclesiology, dogmatic theology, ecumenism.